

Z historie a současnosti univerzity

Politologie a politika

(Inaugurační přednáška 22. 10. 2004)

PETR FIALA

Vážení členové akademické obce, vážení hosté, dámy a pánové,

když stál na mém místě při veřejné inauguraci v roce 1921 druhý rektor Masarykovy univerzity Pavel Ludvík Kučera, považoval za nutné zodpovědět v úvodu svého inauguračního proslovu otázku: „Jaké jsou naše myšlenky, k nimž chceme spěti, a jaká hesla, s nimiž začínáme svou práci? Hesla mohou se měnit dle generací a věků, které přijdou po nás, ale konečný cíl (...) zůstane stále týž! Jest to cíl, jehož skutečným zosobněním jest velké jméno, které máme vepsáno ve štítu, tentýž (cíle), v jehož jménu bojovala za tuto univerzitu celá jedna generace, tentýž, jaký by vyslovil na našem místě každý Čech: přispěti co největší hřívnou k rozhojnění a prohloubení české kultury a skrze ní kultury celého lidstva. (...) A s veškerou silou svého nejhlubšího přesvědčení chtěli bychom vštípit mladým generacím, jež jsou nám a budou svěřovány, že cesta k uskutečnění tohoto cíle vede jen skrze usilovnou práci vlastní a poznávání výsledků práce ciziny.“ (22. 1. 1921)

Myslím, že je pro naši univerzitu velkým historickým bohatstvím, že ani po více než osmdesáti letech nemusíme měnit tento cíl ani prostředky, kterými ho má být dosahováno. Mohu se tak spolu s celou akademickou obcí přihlásit k tomuto chápání úlohy a funkce Masarykovy univerzity, jak je formulovali naši předchůdci z první generace zakladatelů naší vysoké školy. A protože tradice Masarykovy univerzity se projevují takto pozitivně, cítím se zavázán respektovat také zvyklosti uplatňované při inauguračních přednáškách rektorů Masarykovy univerzity. Naše tradice je taková, že nastupující rektor nehovoří o univerzitě a svém rektorském programu, ale představí svůj vědní obor.

Musím se přiznat, že jsem byl zpočátku v pokušení tuto tradici změnit. Nemohl jsem dlouho nalézt dostatečný důvod, proč by měli kolegové z jiných oborů a vzácní hosté poslouchat rektora, jak místo o stavbě kampusu či internacionalizaci univerzity hovoří o své disciplíně. Trochu jsem také podezíral své předchůdce, že odbornou inaugurační přednášku vymysleli proto, že je to jediný případ, kdy můžete o svém oboru říkat cokoli, aniž vám kdo může oponovat nebo s vámi diskutovat, protože slavnostní průběh inauguračního shromáždění nic takového neumožňuje.

Když jsem ale zjistil, že tato tradice inauguračních proslovů zde existuje už od dvacátých let minulého století, pokorně jsem se jí podvolil. A jsem přesvědčen, že její skutečný význam slouží tomu, co je i jedním z motivů mého rektorského programu: integraci univerzity. Podmínkou rozumné integrace je nepochybně také vzájemná informovanost o jiných fakultách a jiných oborech; abychom mohli univerzitu více propojovat, musíme se lépe navzájem znát.

Dovoluťe tedy, abych vám zde krátce představil svůj vědní obor – politologii ve vztahu k jejímu předmětu, kterým je politika.

Politologie je v našem prostředí jednou z nejmladších vědních disciplín, protože se v českých zemích rozvíjí až od počátku devadesátých let minulého století. Ve světě patří politická věda nebo politické vědy k těm oborům, jejichž počátky jsou spjaty s modernizačními procesy 19. století. První politologická pracoviště vznikala po roce 1857 ve Spojených státech, politická věda se také v tomto období částečně rozvíjela ve Velké Británii a Francii, ale právě Spojené státy se staly nadlouho rozhodující zemí pro institucionalizaci politologie jako standardní vědní disciplíny. V kontinentální Evropě se politologie výrazněji prosazovala až po druhé světové válce, přičemž zřejmě nejsilnějšího postavení dosáhla v mezinárodním kontextu politologie německá.

Tento časově a geograficky nerovnoměrný vývoj politické vědy není náhodný, ale je výrazem skutečnosti, že politologie vyžaduje pro to, aby mohla být pěstována, určité vnější podmínky. Politologie bývá často označována německým pojmem *Demokratiewissenschaft*, což má především vyjádřit skutečnost, že je to věda, jejíž existence je bytostně spjata s demokracií. Pro politologii více než pro jiné sociální vědy platí, že ji nelze realizovat v nedemokratických společnostech, a to ani v redukované podobě. Vědecky pozorovat a interpretovat politiku je totiž možno jen tam, kde konkrétní politika není spjata s ideologickou preferencí jednoho politického modelu a kde politika není výrazem autoritativní nebo diktátorské vůle. Tento zdánlivý handicap závislosti na externích podmínkách má však na straně druhé tu výhodu, že politologie se vždy rozvíjela relativně svobodně jako multiparadigmatická disciplína s vysokým stupněm teoretické plurality, což ji ušetřilo vnitřních revolucí a do značné míry i zabránilo postmodernímu útoku na její teoreticko-metodickou výbavu.

O politické vědě se právem říká, že má „krátké dějiny, ale dlouhou tradici“. Ztotožňujeme-li totiž počátky a rozvoj politologie s modernizačními a emancipačními společenskými procesy moderní doby, neznamená to samozřejmě, že by se teprve v 19. století začalo uvažovat o politice. Tradice zkoumání politiky začíná již v antickém Řecku, kde především Platonova *Ústava* a Aristotelova *Politika* položily již ve 4. století před Kristem základ filozofické reflexe politického života, která byla z filozoficko-teologického hlediska dále rozvinuta ve středověkém politickém myšlení Augustina

a Tomáše Aquinského a později se rozšířila v rámci novověkého politického myšlení na přelomu 15. a 16. století.

Politické myšlení, politické ideje a jejich filozofické promýšlení tedy patří k nejstarším intelektuálním činnostem a jsou imanentní součástí myšlenkové tradice euroamerické civilizace od jejich počátků. Toto významné postavení politického myšlení v rámci filozofické reflexe reality je dáno důležitostí, kterou má pro lidský život politika.

Mnoho lidí se dnes domnívá, že politika je něco, co nepotřebují, co je záležitostí nějaké skupiny mocných; označují politiku za něco špinavého, co ke správnému lidskému životu vlastně ani nepatří a s čím se slušný člověk nezabývá. Tento postoj, který má závažné sociálně-politické konsekvence, je však z hlediska dosavadního stavu našeho vědeckého poznání zcela mylný. Poznatky současné politické antropologie, která v sobě dokázala propojit znalosti sociálních a humanitních disciplín s biologií, jednoznačně potvrzují Aristotelův výrok, že člověk je bytostí politickou. A to v tom smyslu, že člověk je živočichem, který je – zjednodušeně řečeno – nedokonale vybaven instinkty, jež by mu umožňovaly regulovat konflikty a utvářet svůj vztah k okolí. Proto si vytváří instituce, které – jak to formuloval Arnold Gehlen – současně umožňují i limitují jeho fungování a plní u člověka roli, kterou v životě jiných druhů zastávají biologické struktury. Rovnováha mezi člověkem, jinými lidmi a světem není zajišťována přirozeným instinktem, ale je výsledkem vědomého jednání lidí, jejichž způsobem existence je politické bytí. Jak to výstižně vyjádřil předčasně zesnulý britský filozof a politolog David. J. Levy, jehož jsem měl tu čest znát osobně: „Lidský život je více než politika, ale v určitém smyslu je lidská existence zásadně a nesmazatelně existencí politickou. Mluvit o postavení člověka jako o inherentně politickém znamená říci, že člověk si musí vědomě budovat to, co je zcela dáno ostatním spolubytostem: svět, který potřebuje pro své přežití a naplnění.“ (Levy, D. J.: *Politický řád*. Praha 1993, s. 41) Politika je tedy jeden z těch aspektů lidské existence, který se považuje za určující pro přirozenost člověka. Právě zde musíme vidět důvod, proč je také zkoumání politiky neodmyslitelnou součástí filozofického myšlení od jeho počátků.

Politologie, jako moderní vědní disciplína, však překračuje rámec tradičního politického myšlení a dějin politických idejí v rámci filozofie a pokouší se pomocí vlastního vědeckého instrumentaria analyzovat politické struktury a procesy. Současná politologie je dnes rozsáhlou soustavou subdisciplín, kde se vedle pokročilého zkoumání politických institucí, systémů a např. subjektů zprostředkujících zájmy jako jsou strany a zájmové skupiny, autonomně rozvíjí výzkum mezinárodních vztahů a také specifická oblast politické teorie a filozofie. Již jsem zde naznačil, že politická věda se vždy vytvářela jako multiparadigmatická disciplína a že je tento rys pro politologii velmi podstatný. Protože vím, že tato charakteristika mnoha sociálních věd bývá někdy pro kolegy z jiných oborů problematická,

pokusím se nyní krátce ukázat, v čem multiparadigmatičnost politické vědy spočívá.

V politologii můžeme rozlišit tři základní paradigmatata, resp. metateorie – tedy jakési vědecko-teroretické pozice či přístupy – které vyjadřují nejen uplatňování odlišných souborů teorií a metod, ale také rozdílné pojetí možností a funkcí politické vědy.

První z nich je *normativně-ontologické* paradigma, které zahrnuje také teorie politiky, jež do středu svého vědeckého zájmu staví odhalení norm správného společenského jednání a na jejich základě se pokoušejí stanovit kritéria pro hodnocení politického řádu. Normativně-ontologická metateorie předpokládá existenci objektivních hodnot, jež jsou zpravidla zdůvodněny ontologicky, nejsou závislé na historických podmínkách a poskytují obecně platný cíl, k němuž má politické jednání směřovat. Stoupcenci normativně-ontologického paradigmatu odmítají představu o objektivní vědě, jež by mohla nezaujatě pozorovat politiku, protože vědec ani jeho objekt se nemohou vyjmout ze společenského kontextu. Normativně-ontologická politologie se tedy nesnaží o hodnotovou neutralitu vědce, ale předpokládá, že politolog usiluje o poznání pozitivních cílů, jež vyplývají z objektivních hodnot. Typickým představitelem této vědecko-teroretické pozice byl německo-americký filozof a politolog Eric Voegelin, v našem prostředí např. Vladimír Čermák, jenž zde byl před několika týdny oceněn čestným doktorátem MU.

Druhým paradigmatem uvnitř politologie je *kriticko-dialektický* přístup, který vychází z přesvědčení o dějinné podmíněnosti politiky a společnosti a svoji vědeckou úlohu vidí především v její kritice. Kriticko-dialektická metateorie se zaměřuje zvláště na protiklady ve vývoji společnosti, jak se podle jejich stoupců objevují v různých obdobích politického a společenského vývoje. Jednou z jejich podstatných ambicí je sladit vlastní pojmový aparát s protikladným společenským vývojem tak, aby bylo překonáno rozdělení mezi teorií a dějinami. Dialektika zde tedy není chápána jen jako metoda, ale jako strukturní a vývojový princip skutečnosti. Nemusím asi dodávat, že nejrozšířenější je tato vědecko-teroretická pozice mezi stoupcenci neomarxismu a jejími typickými reprezentanty jsou např. politologové tzv. frankfurtské školy.

Třetím – a v současnosti v rámci politologie zdaleka nejrozšířenějším – paradigmatem je *empiricko-analytický* přístup. Empiricko-analytická politologie vychází metodologicky z kritického racionalismu popperovského typu, přičemž se hlásí k intersubjektivní přezkoumatelnosti vlastního výzkumného postupu. V empiricko-analytickém přístupu nejde o zpochybňování existence různých hodnot a politického přesvědčení, ale jde o to, aby tato subjektivní mínění byla pouze předmětem výzkumu a byla co nejvíce v rámci výzkumného procesu potlačena. Omezuje se proto na ty aspekty zkoumání politické reality, které jsou uchopitelné neutrálními vědeckými nástroji, nebo – jak poznamenávají Stammen s Berg-Schlosserem

– jde o striktní oddělení poznatelného „býti“ od žádoucího „má býti“. (Stammen, T. Berg-Schlosser, D.: Úvod do politické vědy. Praha 2000, s. 87) Takto pojatá politologie umožňuje v rámci vytváření hypotéz, jejich operacionalizace a verifikace, resp. falzifikace konstruovat ověřitelné výpovědi o politických systémech a subsystémech, o jejich strukturách a funkcích. Zbývá poznamenat, že právě v rámci tohoto empiricko-analytického paradigmatu jsem rozvíjel svoji politologickou práci a že se k tomuto přístupu hlásí také převážná většina představitelů tzv. brněnské politologické školy, která se na naší univerzitě zformovala v devadesátých letech.

Politologie přinesla zvláště v posledních desetiletích řadu cenných poznatků o tom, jak fungují politické systémy. Především na základě komparativního přístupu a kombinace kvantitativních a kvalitativních výzkumných metod nyní dokážeme dobře teoreticky popsat politické struktury, a procesy a to velmi komplexním způsobem. Politický systém už pro nás není jen černou skříňkou, v níž jsou nějakým způsobem zpracovávány vstupy na výstupy, jak tomu bylo ještě v šedesátých letech, kdy David Easton konstruoval svůj klasický model politického systému. Dnes jsme schopni mnohem lépe porozumět tomu, jak probíhají rozhodovací procesy v rámci politického systému a jeho subsystémů, dokážeme identifikovat nejrůznější politické aktéry, zachytit jejich zájmy a pomocí modelů politických sítí popsat a interpretovat jejich interakce; a to i v rámci víceúrovňového vládnutí, tedy v případě horizontálního a vertikálního propojení politiky mezi různými politickými rovinami a politickými sektory, které můžeme pozorovat např. u politických systémů federativních států nebo v jiné podobě v rámci politického systému Evropské unie.

Zdaleka již neplatí ani dávná výtka, že politologie má podobně jako jiné sociální vědy nízkou predikční schopnost. Schopnost správných předpovědí je v politické vědě samozřejmě limitována komplexitou a komplikovaností sociální a politické reality a přirozenou dynamikou struktur vytvářených člověkem. Je také pravda, že nestabilita podmínek, za nichž formulujeme politologickou prognózu, je omezujícím faktorem pro její platnost. Proto politologické studie „ex ante“ musejí být koncipovány opatrně a mohou se týkat jen těch jevů, u nichž dokážeme předvídat působení sociálních, ekonomických, kulturních a politických faktorů – a také reakci politických aktérů na tyto faktory – natolik, abychom s rozumnou pravděpodobností mohli dospět na základě analýzy k vědecky podložené předpovědi. Jinými slovy, u těch politických jevů, kde existuje ohraničený počet politických aktérů, kde známe vliv relevantních vnějších faktorů na tyto aktéry, a kde jsou známy možné formy jejich interakcí, je predikční schopnost politologie poměrně vysoká. Například v případě relativně stabilních stranicko-politických systémů dokážeme velmi dobře předvídat jejich další vývoj, popř. i to, zda v jejich rámci existují podmínky pro etablování nového politického subjektu apod.

Úspěchy politologie při analýze politické a sociální reality v posledních desetiletích také přispěly k lepšímu porozumění samotnému pojmu politiky, která stojí v centru našeho zkoumání. Místo dříve statického, normativního nebo popisného chápání politiky se v politologii prosadilo otevřeně tzv. trojdimenzionální pojetí politiky, které nám výrazně pomáhá lépe pochopit a adekvátněji vyjádřit tento fenomén.

Politiku dnes chápeme ve třech analyticky rozlišitelných obsahových aspektech, které označujeme do jiných jazyků nepřekládanými – a také nepřeložitelnými – anglickými pojmy *polity*, *politics* a *policy*. *Polity* označuje strukturální a normativní aspekt politiky, tedy její institucionální dimenzi danou ústavou a právním řádem, a také normativně daná „pravidla hry“, která stanovují principy, v jakých vztahy uvnitř politických struktur probíhají. Dimenze *politics* vyjadřuje dynamický aspekt vytváření politiky, v němž se nejrůznější zájmy a přístupy navzájem střetávají a prostřednictvím konfliktu nebo konsenzu se prosazují nebo naopak ztrácejí svou politickou relevanci. Dimenze *policy* pak odkazuje k výsledkům politiky, k jejím materiálním výstupům, ke konkrétním politickým sektorům, kde se realizují politická rozhodnutí. (Fiala, P.; Schubert, K.: *Moderní analýza politiky*. Brno 2000, s. 17-19)

Trojdimenzionální pojetí politiky ve smyslu teoretické diferenciacce jejích různých aspektů je analyticky důležité, ale i v jeho případě podobně jako u jiných konstruktů s vysokým stupněm abstrakce platí, že vědec, který s jejich pomocí o politice uvažuje, nemůže zapomenout na nutnost jejich opakovaného vztahování k realitě. Vždyť ve skutečnosti působí všechny tyto aspekty politiky současně a jako takové musí být také společně zohledňovány.

Pokud jste to dosud z mého výkladu nepoznali, tak nyní zdůrazňuji, že politologie je krásná, napínavá a fascinující vědní disciplína, na níž snad může rušit jen její trochu nebezpečný objekt zkoumání. V České republice je ovšem navíc nepříjemné to, že se v očích veřejnosti nedaří rozlišovat mezi politology-vědci na jedné straně a politickými komentátory, poradci či analytiky na straně druhé, kteří mohou mít také politologické vzdělání, ale kteří politiku vědecky nezkoumají a zabývají se jí z jiného hlediska. Na otázku typu, co se stane, když si vezme manželka ministerského předsedy modré místo červených šatů či jaké bude mít důsledky, když Karel Gott vystoupí na volebním shromáždění ČSSD nebo ODS, vám politický komentátor jistě nabídne zajímavou a atraktivní odpověď. Politický vědec je zde ovšem ztracen, protože nemá žádné analytické nástroje, kterými by mohl dospět k nějaké rozumné odpovědi, a pokud by se už ve chvíli slabosti vyjádřil, bude jeho názor stejně relevantní jako názor kohokoliv, kdo žádné politologické vzdělání nemá. Protože jsou však všichni, kdo nějak komentují politiku, v našich sdělovacích prostředcích označováni za polito-

logy, připadáme si někdy tak, jako kdyby lékaři byli považováni za léčitele nebo botanici za zahrádkáře a naopak.

Politolog – ale i všichni kolem něho – také vždy musí mít na paměti, že jeho teoretické porozumění politice ho nečiní lepším či moudřejším občanem a už vůbec ho nepředurčuje k tomu být dobrým politikem. Je to trochu jako s fotbalem: fotbalový trenér s dobrými teoretickými znalostmi by se pravděpodobně na hřišti jako hráč znemožnil a je otázka, zda bude nakonec lepším trenérem než ten, který vede tým spíše na základě zkušeností a intuice. Navíc je tu divák, který o fotbale nikdy nic nečetl, ale přesto ho hra baví a vcelku spolehlivě pozná, kdo hraje dobře a kdo ne. Podobně většina z nás nevyužívá poznatky psychologie nebo sexuologie k tomu, abychom byli schopni navazovat vztahy a milovat. A stejně tak nikdo z nás nepotřebuje politologii k tomu, aby se mohl politicky rozhodovat nebo aby byl politicky aktivní. Politologie jen pomáhá popsat, vysvětlit a porozumět politickým strukturám, procesům a výsledkům politiky. Ale to také není málo.

Jak jste z mých slov o politologii a politice asi vytušili, moje politologická kvalifikace mě sama o sobě nepředurčuje k tomu, abych byl dobrým rektorem a úspěšně se pohyboval ve vnitrouniverzitní a celostátní vysokoškolské politice. Snad jen mi poskytuje určité vědomosti, které mi usnadňují se ve věcech orientovat, a byl bych rád, kdyby se to pozitivně projevilo při řízení univerzity. Je však dost dobře možné, že můj zájem o fenomén politiky, který mě vedl k tomu, že jsem se věnoval politologii, stojí také v pozadí mého rozhodnutí kandidovat na funkci rektora.

Přestože se již téměř dva měsíce s plným úsilím tomuto úkolu věnuji, připomíná mně a mým kolegům tato slavnostní inaugurace skutečnost, že jsem teprve na začátku cesty, v jejímž závěru bych svému nástupci rád symbolicky předával univerzitu ve stejně dobrém stavu, v jakém ji dnes přebírám od rektora Zlatušky. Jistě nemluví jen svým jménem, když mu a jeho kolegům z odcházejícího vedení univerzity upřímně děkuji za vše, co pro Masarykovu univerzitu udělali. Rektor Zlatuška zaslouží naše poděkování i za nevšední nasazení, přesvědčivost a odvahu, se kterou po celé své funkční období hledal a prosazoval koncepci dynamicky se rozvíjející a kvalitní univerzity, díky níž se dnes Masarykova univerzita oprávněně může v řadě parametrů považovat za přední vysokou školu v České republice. Mohu zde jen slíbit, že se pokusím navázat na vynikající výsledky práce svých předchůdců rektorů Jelínka, Schmidta a Zlatušky a spolu se členy naší akademické obce budu pokračovat v rozvíjení moderní, pedagogicky a vědecky kvalitní, konkurenceschopné evropské univerzity.